

BIBLIOTECA DIMINERATĂ

ANATOLE FRANCE

CĂTRE TIMPURI MAI BUNE

CUVÂNTĂRI ALESE

În românește de N. GHIULEA

No. 59

PREȚUL 6 LEI

120
A/69-29

BIBLIOTECA „DIMINEAȚA”

ANATOLE FRANCE

CĂTRE TIMPURI MAI BUNE

CUVÂNTĂRI ALESE

În românește de N. GHIULEA

EDITURA „ADEVERUL” S. A.
STRADA SĂRINDAR, 9-11

Anatole France

CUM VORBEA ANATOLE FRANCE

„...cu excepția câtorva fraze scurte— și acelea adânc gândite — întreg restul a fost cu băgare de seamă gândit și scris. Anatole France n'a fost un orator. El n'a cedat improvizației verbale. N'a vorbit mulțimei decât cu pana în mână, ceea ce face ca discursurile sale departe de a pierde ceva la citire, să câștige tot ce lectura gândită adaugă ca adâncire gândirii exprimate, în același timp îngăduindu-i să pătrundă mai bine inteligențele și să-și împlinească întregul său scop. Citirea pune mai bine în valoare culoarea, justetea verbului și ritmul într'aripat al perioadei. Cum căldura cuprinsă în aceste discursuri este în fond

ANATOLE FRANCE

și nu în debitul lor, ele o păstrează în întregime și isvorăște din aceste pagini, cum altă dată isvora din însăși vocea scriitorului”.

EDOUARD PELLETAN

PENTRU VICTOR HUGO

Cuvântare ținută la festivalul dat în onoarea lui Victor Hugo la 2 Martie 1902. Acest festival a fost organizat de Societatea Universităților populare din Paris și din împrejurimi. A avut loc în noua sală de serbări din Trocadero. Anatole France prezida.

Cetățence și Cetățeni,

La 1 Iunie 1885, un sicriu depus supt Arcul de Triumf era condus la Pantheon de întreg poporul Parisului și de reprezentanții Franței și lumii gânditoare. Pe străzile urmate de cortegiul funebru și triumfal, flacăra felinarelor tremura în lumina zilei supt zăbranic; catarge infipte din loc în loc, purtau pajure pe care se ceteau inscripții, dar nu cu nume de războaie, ci cu titluri de cărți. Căci onorurile păstrate până atunci, pentru regi și împărați, pentru suverani și cuceritori, mulțimea mișcată le dădea unui om al muncii

și al gândului, care nu-și încercase puterea decât prin graiu.

„Gânditorul!” Acest cuvânt se repeta fără încetare pe prapurile care mergeau în urma mortului glorios. Și această înmormântare făcută, nu din hotărîrea puterii publice, ci dintr-o mișcare măreață a instinctului popular, însemna o eră nouă în umanitate. Alaiul pompos, care din timpuri străvechi cinstea puterea și violența, era văzut pentru întâia dată întovărășind puterea blândă a spiritului și celebrând o glorie nevino-vată. Funeralii elocvente, simbol măreț al ideii revoluționare: prin acel semn, se arăta că poporul înlocuia din acea clipă înainte, în sufletul său, dogma cu gândul liber, puterea absolută cu libertatea, aparențele forței cu dovezile rațiunii, războiul cu dreptatea și pacea, ura cu iubirea și fraternitatea.

Ca și acel popor care, cu un secol în urmă, luase Bastilia, poporul care făcuse apoteoza lui Victor Hugo simțea nelămurit aceea ce făcea și onora mai puțin poetul, ori cât de mare ar fi fost, decât poezia și frumusețea, și dacă slăvea pe bătrânul care aruncase în lume atâtea gânduri și vorbe, era pentru că recunoștea în el suveranitatea cuvântului și a ideii.

În același spirit, cu același suflet, Cetățeni, sărbătorim astăzi centenarul lui Victor Hugo. De sigur, nu vom face din poet un zeu, și ne vom păzi de orice idolatrizare, chiar de cea mai îndreptățită, de idolatrizarea oamenilor mari. Ne

vom feri de a opune vechilor dogme o dogmă nouă, ci de a pune în locul autorității teologului și preotului autoritatea gânditorului și poetului.

Știm că toți oamenii pot greși, sunt supuși erorii, că au toți zile de tulburare și ore de întuneric. Nu refuzăm nici celor mai mari, nici celor mai buni dreptul sfânt la slăbiciunile spiritului și la șovăielile inteligenței. Și cei mai înțelepți se înșală. Să nu credem în nimeni.

Victor Hugo, mai puțin ca oricare, poate să ne dea material pentru o doctrină și liniile unui sistem politic și social. Gândirea sa, în același timp strălucitoare și vaporeasă, bogată, contradictorie, mare și nelămurită ca gândirea multimilor, a fost aceea a întregului său veac al cărui ecou sonor, după cum a spus-o el însuși, era. Ceeace salutăm aici cu smerenie, nu este numai un om, ci un secol al Franței și al umanității, secolul al XIX-lea. Victor Hugo i-a exprimat mai cu belșug ca oricare altul, visurile, iluziile, greșelile, adorările, iubirile și urile, temerile și speranțele.

Copil, când monarhia fusese reintronată în Franța istovită de războiu, a fost regalist supt doi regi, iar după revoluția din Iulie, s'a simțit monarhist și imperialist liberal. Totuș de atunci încă o înclinare vie îl mîna către popor. Astfel că a putut zice mai târziu, silind puțin cuvântul, că a fost socialist înainte de a fi republican. El deveni republican în 1850. Poate el însuși nu a găsit toate explicările schimbării spi-

ritului său. Iată explicarea pe care a dat-o mai târziu:

„Libertatea îmi apărău învinsă. După 13 Iunie, când am văzut Republica la pământ, dreptatea sa m'a lovit și mișcat cu atât mai mult cu cât era în agonie. Atunci am alergat la ea”.

Din acea zi, Hugo a apărut-o fierbinte prin actele și cuvintele sale. În 1850, d. de Falloux, ministrul instrucției publice, prezenta Adunării legislative un proiect de lege ce lăsa instrucția publică clerului. Ceeace clericaliile numeau, ca și astăzi, a asigura libertatea învățământului. Victor Hugo, membru al Adunării, combătu această lege, arătând-o ca „o cursă clericală ascunsă sub un nume frumos”. Trebuie să amintim câteva cuvinte din acest discurs.

Victor Hugo spunea acolo clericaliilor:

„...Nu este un poet, un scriitor, un filosof, un gânditor pe care să-l primiți. Și tot ce s'a scris, găsit, visat, dedus, luminat, închipuit, inventat de genii, comoara civilizației, moștenirea seculară a generațiilor, patrimoniul comun al inteligențelor, voi aruncați!

„...Și reclamați libertatea de a instrui! Uite, să fim sinceri, să ne înțelegem asupra libertății pe care o cereți: e libertatea de a nu instrui!

„A! Voiți să vi se dea popoarele să le instruiți! Foarte bine. — Să vă vedem. Să vă vedem roadele. Ce ați făcut din Italia? Ce ați făcut din Spania?...”

Cetățeni, dacă printre ideile politice ale lui

Victor Hugo, aleg, pentru a vi le aminti, pe cele din 1850, e fiindcă 1902 — și fie ca înțelepciunea și energia voastră să răstoarne această prevestire — se aseamănă întrucâtva cu 1850. Asemănarea ar fi mai supărătoare încă dacă 1902 ar avea, ca și 1850, o Cameră clericală și reacționară.

Iată cum, fără voie și pe neașteptate amintirea lui Victor Hugo ne întoarce în ceasul de astăzi, în ceasul acesta tulbure în care dușmanii Republicei democratice și ai dreptății sociale se străduiesc să reintroneze autoritatea Bisericii și domnia privilegiului. Astăzi, ca și în preziua loviturii de Stat, toate reacțiunile violente sau acoperite, strânse în jurul călugărilor și preoților, inarmează contra libertății minciuna, calomnia și corupția. Și, ca și în 1850, ca în totdeauna, dușmanii libertății se pretind oamenii libertății. Asemenea profetului acoperit cu vâl, căruia, dacă i-ar fi văzut fața, nimeni nu l-ar fi crezut, ei își ascund adevăratul nume sub acel al liberalilor.

Cetățeni, voi trebuie să zmulgeți masca viclenilor și fățarnicilor, și să salvați Republica, pe care noi nu o apărăm pentru ceea ce este, ci pentru ceea ce poate și trebuie să fie, Republica pe care noi voim să o păstrăm ca instrument necesar reformelor și progresului, Republica ce mâine va fi Republica democratică și socială, și care ne va călăuzi spre acea Republică universală, Republica viitorului pe care Victor Hugo, în bătrânețea sa augustă, a vestit-o mareț:

„Războaielor, a zis el cu o voce profetică, le vor urma descoperirile; popoarele nu vor mai cuceri, se vor înălța și lumina; nu vor mai fi rășboinici, ci numai muncitori; se va descoperi, instrui, inventa și a nimici nu va mai fi o glorie. Va fi înlocuirea omoritorilor prin creatori”.

Cetățeni, Republica vestită de marele poet al cărui centenar îl sărbătorim astăzi, Republica ideală și necesară vă stă în mână s'o pregătiți, să-i grăbiți sosirea luptând pretutindeni contra spiritului egoist și violent, și lucrând fără încetare pentru dreptatea socială și pentru libertatea adevărată, care nu recunoaște nici o libertate contra ei.

CONTRA REACȚIONARILOR ȘI CLERICALILOR

Cuvântare ținută la întrunirea secțiilor „Ligii drepturilor omului și cetățeanului” din al XVI-lea arondisment (al Parisului) în 21 Decembrie 1901.

Cetățeni,

Înainte de a da cuvântul lui Louis Havet, vicepreședintele Ligii drepturilor omului, trebuie să vă mulțumesc de onoarea pe care mi-ați făcut-o chemându-mă să prezidez această adunare plenară, și, fiindcă văd adunate aici secțiile celui de-al XVI-lea arondisment, să felicit Ligă pentru spiritul care o însuflețește. Voesc să vă felicit pe toți fiindcă ați înțeles că patriotismul se acordă cu spiritul de dreptate și de pace, cu respectul de drept și iubirea de umanitate; voesc să vă felicit pentru că v'ați arătat oameni liberi, și nu ca acei preținși liberali cari nu cer libertatea decât contra libertății, ci denunțând curajos încercările

fățarnice sau violente ale reacțiunei. Ați făcut mult. Vă rămâne mai mult de făcut încă.

Reacționarii și clericali pe jumătate învinși nu renunță nicidecum la luptă, și sunt cu atât mai periculoși cu cât nu se arată supt adevărata lor față care ar înfricoșa, și împrumută, pentru a ademeni poporul republican, limbajul vostru și cuvântările voastre. Ei nu au pe buze decât libertatea și drepturile omului.

Pentru a-i combate și a-i învinge, amintiți-vă, Cetățeni, că trebuie să mergeți împreună cu toți luptătorii pentru emanciparea lucrătorilor manuali, cu toți apărătorii dreptății sociale, și că voi nu aveți dușmani la stânga. Amintiți-vă că fără proletari nu sunteți decât un pumn de burghezi disidenți, și că uniți, amestecați cu proletarii, sunteți numărul în serviciul dreptății.

Veți auzi cuvântul hotărît al unui om care n'a mințit niciodată. Veți auzi vocea inimei celei mai drepte și mai curajoase. Cetățeanul Louis Havet vă va vorbi despre un subiect care, în acest ceas, trebuie să vă intereseze deosebit de mult. El vă va vorbi despre moralitatea alegerilor, și va cere ca împreună cu voi condițiile în care se practică astăzi dreptul de vot.

Sunt aci chestii care nu vă pot lăsa nepăsători. Se găsesc la Paris mulți reacționari și câțiva republicani cari strigă: „Jos parlamentarii!” Si acest strigăt mângâie destul de plăcut urechile parizienilor. Desigur, nu voi apăra înaintea voastră actele reprezentanței naționale. Fără a

căuta dacă a fost greșala reprezentanților sau a reprezentărilor, dar au urmat legislaturi după legislaturi, și dreptatea și bunătatea nu au intrat încă în legile noastre. De treizeci de ani, prin ceea ce au făcut și mai ales prin ceea ce n'au făcut, Camerele nu au contribuit cu puțin în a face Republica mai puțin plăcută și mai puțin sigură decât promitea să fie la nașterea ei. Desigur, Camera care moare acum n'a arătat în viața sa, decât o gândire slabă și un curaj mediocru. Născută în păcat, în minciună și spaimă, supt un guvern criminal, ea a târît o existență nesigură și fără vlagă. Pare că frica e inspiratoarea și sfătuitoarea deputaților noștri, iar de Camerele noastre, putem zice că slăbiciunea lor trădează toate partidele.

Vedeți, Cetățeni, că eu nu cad copleșit de o respectuoasă uimire înaintea majestății instituțiilor noastre politice. Dar când aprigii noștri naționaliști cer distrugerea imediată a parlamentului, când marii noștri plebiscitari cer cu voce răsunătoare suprimarea parlamentarismului, văd bine că ei gândesc să-l înlocuiască cu patrulă de cavalerie și că libertatea nu va câștiga nimic din aceasta. În starea actuală a instituțiilor noastre și a moravurilor noastre, sufragiul universal este unica cheazăie a drepturilor și libertăților noastre, și ar fi de ajuns un suflu, un suflu de fraternitate care să treacă peste orașele și satele noastre, pentru ca el să devie un instrument de dreptate socială.

PENTRU DEMOCRAȚIE

* Discurs ținut la adunarea generală extraordinară a „Ligii drepturilor omului și cetățeanului” în 20 Aprilie 1902. La sfârșitul acestei adunări, Liga a votat afișarea acestui discurs; tipărit în cincizeci mii exemplare, a fost afișat în Franța întreagă.

Cetățeni,

E un mic basm de leagăn pe care îl regăsim la toate popoarele. Este acela al luptătorului minunat. Într-o versiune lorenă, cred, a acestui basm, luptătorul când este învins supt înfățișarea lui naturală, se schimbă în balaur, apoi, doborât și supt această nouă înfățișare se schimbă în rățoiu. Mi-am adus aminte de luptătorul din poveste cetind programele lipite de naționaliști pe ziduri. I-am văzut, pe străzi și bulevarde, pe acești naționaliști, vărsând flăcări pe ochi, pe gură și nări. Balauri spăimântători, își arătau aripele și ghiarele groaznice. Totuși au fost învinși și iată că

renasc, pentru o altă luptă, cu pene nelede, aer de prietenie, voce domestică și liniștită. Ce minunată transformare!

Supt întâia înfățișare, vă amintiți, Cetățeni, erau hipogrifi și tărăști; erau giganti, căpcăuni răvnitori de carne de om. Ei nu vorbeau decât de „spargerea capetelor” cetățenilor pașnici. Mergeau pe străzi ciomăgind pe republicani, supt privirea prietenoasă și surâsul induioșat al d-lui Méline. D. Méline surădea naționalismului născând cu o grație unică. Vă amintiți, Cetățeni? Și supt acel fecund surâs, naționalismul crescuse, ridică capul împăunat pe deasupra acoperișelor, ca d. și d-na Gayant în vechiul oraș Douai. Gură-cască, rânđașii, băețășii iezuiților îi făceau alaiul scoțând strigăte pătrunzătoare.

La înmormântarea prezidentului Felix Faure, a fost un tãmbălău frumos. Un cal a intrat în gloată, un cal militar. Sunt, se pare, și cai naționaliști. În aceste zile stranii, naționalismul, plin de tinerețe, ridică trupe, provoca invălmășeli, organiza răscoale, plănuia revoluții. Se pregătea să omoare Republica și socotea s'o vâre în pământ odată cu defunctul președinte. Dar pierdu lovitura la catafalc. Deschise atunci fălci largi ca Arcul de Triumf. Avea o poftă de mâncare de Gargantua și voia să înghită parlamentul întreg. Ne era frică că pe noul prezident îl va înghiți dintr'odată. „Bietul d. Loubet, ziceam, nu are altă scăpare decât în masea găunoasă a căpcăunului”.

Cum au putut naționaliștii să-și schimbe și por-

tul și vorba într'un timp atât de scurt? Sunt de nerecunoscut; nu vor să mai omoare pe nimeni; nu mai vorbesc de împrăștierea creierilor cetățenilor. Nu li se mai văd bătele. Respectă instituțiile parlamentare, respectă Senatul, respectă demnitățile. Cetiți afișele lor, veți fi foarte surprinși: nu e vorba acolo nici de războaie, nici de măsele, nici de un fel de spargere de capete. Nu se vorbește decât de libertate, de toleranță, de economii și de reducerea serviciului militar. Se mulțumesc să ceară o schimbare de guvern. Și aceasta nu este, fără îndoială, un gând adânc. Nu se mai spune în placardele lor că se va răsturna Republica, se spune chiar că va fi reformată. Despre plebiscit nici o veste. Cu atât mai bine! Toți naționaliștii au devenit republicani. Sunt între ei radicali pentru alegătorii radicali, socialiști pentru alegătorii socialiști, liberali pentru alegătorii liberali; căutând bine, vom găsi candidați care-și zic imperialiști — naționaliști — republicani, și candidați care-și zic monarhiști — naționaliști — republicani.

Ascultând noul lor graiu, privind noua lor înfățișare fărnice, ești îndemnat să le spui ca Sganarelle lui stăpănu-său:

„Domnilor, îmi plăceați mai mult cum erați altă dată”.

Și de fapt, erau mai puțin supărători când învăteau vechea lor spadă ruginită, decât astăzi suflând în fluerul lui Guillot. Dar, fie că se arată voinicoși sau prefăcuți, fie că strigă „Trăiască

Regele!” sau „Trăiască Republica!”, sunt aceiași oameni și inima lor nu s'a schimbat.

Cetățeni, trece alaiul Ligii. Ați văzut, acum trei ani, defilând cele dintâi steaguri. Călugări purtând platoșa peste rassa suflecată, sorbonnari aruncând mulțimei buimăcite libele demagogice, căpitani grozavi, mâncători de căruți ferecate și atârnatători de cârnați. Acum, sunt candidați care defilează, dulcegi, mieroși, unsuroși și mărunți, mărunți, mărunți ca să se strecoare prin gaura cutiei de votare.

Trece alaiul Ligii. E armata călugărilor. Oamenii aceia sunt toți în serviciul călugărilor. Când ei vă spun că sunt republicani, înțeleg să vă dea Republica călugărilor; când ei cer libertate, e libertatea pentru călugări de a scăpa de legi; ceeace numesc libertate de instrucție, e libertatea călugărilor de a învăța pe copii în ura și disprețul societății laice, și dacă laudă toleranța, e pentru că vor să silească Republica să tolereze crimele călugărilor.

Ei sunt candidații călugărilor în toate hainele, negre, albe, jumătate-albe, alunii, smochinii și stafidii. Libertatea lor are nume. E libertatea Fal-loux. Ei sunt candidații călugărilor care au mâncat Italia, care au mâncat Spania și pe care Republica franceză, mai îngăduitoare ca vechea monarhie, i-a lăsat să se înmulțească pe trupul ei. Sunt candidații iezuiților care, cu o îndemănare răbdătoare, în treizeci ani, au format, dresat,

instruit, înarmat o Franță romană, în Franța, contra Franței.

Ei sunt candidații călugărilor Adormirei Maicii Domnului, purtătorilor feroci de rassă a *Crucii*, pe care i-am văzut acum trei ani, aprinzând războiul civil în națiunea care i-a adăpostit. Sunt candidații călugărilor care, pentru plata cheltuielilor candidaturilor pioase, cerșesc după obiceiul lor străvechiu, cerșesc în plin, pretutindeni, în chip catolic. Sunt candidații Patriei romane. Sunt candidații clericalismului violent sau ascuns, care dacă a pus mâna pe un popor, îl guvernează în spiritul trecutului, cu toate instrumentele trecutului, cu toate puterile reacțiunii, puteri de silnicie, puteri de minciună, puterile neștiinței și îndobitocirii.

Cetățeni, băgați de seamă! Când clericalismul a pus mâna pe un popor îl ține bine. Priviți Belgia. A surprins-o într-o zi. Iată, sunt douăzeci de ani de atunci și o păstrează încă. Și cine știe, cu prețul căror efortări, îi va scăpa, națiunea pe care o strânge în ghiare!

Cetățeni, veți vota contra naționaliștilor și pentru candidații cu adevărat și în adânc republicani; nu veți vota pentru acei triști și sarbezi candidați care plutesc molcom între naționalism și Republică. Nu veți îneca voturile voastre în nimbul unui liberalism care cinstește toate impilările și toate nedreptățile. Veți da voturile candidatului care, fie radical, fie radical-socialist, fie socialist, cere libertatea adevărată, libertatea

care nu cunoaște o alta contra ei. Le veți da, le veți duce curajos până la acei care se străduiesc să instituie dreptatea socială în deplinătatea ei, și să pregătească pacea universală prin unirea muncitorilor. Vi se va spune că aceia sunt niște visători. Dar economiștii pe care ei se sprijină s'au înșelat mai puțin ca acei din școala veche și mai ales și-au îndreptat mai bine greșelile... Și dacă ar fi utopiști, prețuiesc mai puțin? Fără visătorii de altă dată, oamenii ar trăi încă mizerabil și goi în caverne. Utopiștii au tras liniile celei dintâi cetăți. Trebuie plâns partidul politic care nu-și are visătorii săi. Din visuri largi ies realitățile binefăcătoare. Utopia e principiul ori căruia progres și semnul unui viitor mai bun.

Veți vota pentru candidații Republicei, pentru candidații radicali-socialiști și socialiști.

PENTRU EMILE ZOLA

Discurs ținut la înmormântarea lui Emile Zola (cimitirul Montmartre) în 5 Octombrie 1902.

Domnilor,

Chemat de amicii lui Emile Zola să vorbesc la acest mormânt, aduc întâiu omagiul lor de respect și de durere aceleia care a fost timp de patruzeci de ani tovarăsa sa de viață, care i-a împărțășit, care i-a alinat oboselile începutului, i-a înveselit zilele de glorie și l-a susținut cu neobositul ei devotament în orele agitate și crude.

Domnilor,

Aducând lui Emile Zola, în numele amicilor săi, cinstirea care i se cuvine, voi înăbuși durerea mea și a lor. Nu se cuvine să slăvim pe acei cari lasă o mare amintire, prin plânsete și tânguiri, ci prin laude bătrânești și prin înfățișarea sinceră a operei și a vieții lor.

Opera literară a lui Zola e imensă. Ați auzit pe președintele Societății literaților definind cu o admirabilă precizie caracterul ei. Ați auzit pe ministrul instrucției publice arătând cu elocință sensul intelectual și moral al ei. Să-mi dați voie și eu, la rândul meu, să o apreciez o clipă înaintea d-stre.

Domnilor, când am văzut această operă ridicându-se piatră după piatră, i-am măsurat mărimea cu surprindere. Admiram, ne miram, laudam, ocăram. Laudele și ocările erau aruncate cu aceeași infocare. Se făcuse uneori puternicului scriitor (o știu prin mine însumi) imputări sincere și totuși nedrepte. Insultele și preamăririle se amestecau. Și opera creștea mereu.

Astăzi descoperind, în totalitatea ei, forma ei uriașă, recunoaștem și spiritul de care e stăpânită. E un spirit de bunătate. Zola era bun. Avea mărinimia și simplitatea oamenilor mari. El era profund moral. A zugrăvit viciul cu o mână aspră și virtuoasă. Pesimismul său aparent, o dispoziție întunecată răspândită pe mai mult de o pagină a sa, ascund rău un optimism real, o credință îndârjită în propășirea inteligenței și dreptății. În romanele sale, care sunt adevărate studii sociale, urmarea cu o ură neîmpăcată o societate leneșă, ușoară, o aristocrație josnică și vătămătoare, combaterea nenorocirea timpului: puterea banului. Ca democrat, nu lingusea niciodată poporul și se străduia să-i arate robia ignoranței, pericolele alcoolului care îl dă, imbecilizat și fără apărare, pradă

tuturor asupririlor, tuturor mizeriilor, tuturor rușinilor. Acestea fusese urile lui. În ultimele sale cărți, Zola arătase în întregime iubirea sa ferbinte de umanitate. Se sforța să întrezărească și să prevadă o societate mai bună.

El voia ca neîncetat, să fie chemați la fericire pe acest pământ un număr tot mai mare de oameni. Spera în gândire, în știință. Aștepta din forța nouă, din mașină, desrobirea progresivă a lumii muncitoare.

Acest realist sincer era un idealist înflăcărat. Opera sa nu se poate compara în măreție decât cu aceea a lui Tolstoi. Două mari cetăți ideale ridicate de liră la cele două capete ale cugetării europene. Amândouă generoase și pacifice. Însă, aceea a lui Tolstoi e cetatea resemnării. Aceea a lui Zola e cetatea muncii.

Zola cucerise gloria de tânăr. Liniștit și celebru, se bucura de fructul muncii sale, când deodată se smulse singur din liniștea sa, din munca pe care o iubea, din bucuriile pașnice ale vieții. Nu trebuie să pronunțăm în fața unui sicriu decât cuvinte grave și senine, și să nu facem decât gesturi de liniște și de armonie. Dar să știți, domnilor, că nu este liniște decât în dreptăți și repaus decât în adevăr. Nu vorbesc de adevărul filosofic, obiectul veșnicelor noastre certuri, dar de adevărul moral pe care îl putem atinge cu toții fiindcă e relativ, sensibil, potrivit cu natura noastră și atât de aproape de noi că și un copil poate să-l ajungă cu mâna.

Nu voi trăda dreptatea care îmi poruncește de a lăuda ceea ce este de lădat. Nu voi ascunde adevărul într-o tăcere mișească. Și pentru ce am tăcea? Tac, ei, calomniatorii? Nu voi spune decât ceea ce trebuie să spun înaintea acestui sicriu, dar voi spune tot ce trebuie spus.

Fiind silit să amintesc lupta dusă de Zola pentru dreptate și adevăr, îmi e cu neputință să nu vorbesc despre acei oameni cari urmăreau cu înverșunare ruina unui nevinovat și cari, văzându-se pierduți dacă el ar scăpa, îl copleșeau cu îndrăzneala desperată a fricii. Cum i-aș putea îndepărta din fața voastră dacă trebuie să vă arăt cum s'a ridicat, Zola, slab și fără arme, în fața lor? Pot eu să le tac minciunile? Ar fi să tac echitatea sa eroică. Pot eu să le tac crimele? Ar fi să-i tac virtutea. Pot eu să tac insultele și calomniile cu care l-au urmărit? Ar fi să tac răsplata și cinstirea sa. Pot eu să le tac rușinea? Ar fi să-i tac gloria lui Zola. Nu! Voi vorbi.

Cu calmul și neșovăirea pe care ți le dă înfățișarea morții, voi aminti zilele întunecoase în care egoismul și frica erau stăpâne în consiliul de miniștri. Nedreptatea începuse a fi cunoscută, însă o simțeam cu toții susținută și apărată de forțe publice și secrete, încât și cei mai tari șovăiau. Acei cari aveau datoria să vorbească tăceau. Cei mai buni, cărora nu le era frică pentru ei, se temeau de a târî partidul lor în primejdii grozave. Rătăcită prin minciuni monstruoase,

așătată prin cuvântări mârșave, mulțimea poporului, crezându-se trădată, se infuriase. Conducătorii opiniei publice, adeseaori, mângâiau eroarea, pe care nu mai sperau să o distrugă. Intinericul se îndesea. O tăcere sinistră domnea pretutindeni. În aceste clipe Zola scrisese Președintelui Republicii acea scrisoare cumpănită și teribilă prin care denunța falsul și mituirea.

Cu ce furie fu el atunci năpădit de criminali, de apărătorii lor interesați, de complicitii lor fără voie, de partidele întregii reacțiuni coalizate, de mulțimea înșelată, știți și ați văzut suflete nevinovate unindu-se cu o sfântă simplitate la scârbosul alaiu de lătrători plătiți. Ați auzit urletele de furie și strigătele de moarte cu care fusese el urmărit până în Palatul de justiție, în tot timpul acelui lung proces judecat în neștiința voită a cauzei, cu false mărturii, în zângănit de săbii.

Văd aci câțiva dintre acei cari, ținându-se alături de el, îi împărtășeau primejdiile: să zică ei dacă au mai fost aruncate vreodată mai multe insulte asupra unui om drept? Să zică ei și cu câtă tărie le suporta el! Să zică ei dacă bunătatea sa tare, mila sa bărbătească, blândețea sa s'au desmințit o singură dată și dacă statornicia sa a fost clintită!

În acele zile nelegiuite mulți cetățeni buni desperaseră de salvarea patriei și de soarta morală a Franței. Nu erau înspăimântați numai republicanii apărători ai regimului actual. Am auzit

pe un dușman din cei mai hotărâți ai acestui regim, un socialist neîmpăcat, strigând amar: „Dacă această societate este coruptă până în tr'atăta, resturile ei spurcate nu vor putea servi nici la întemeierea unei societăți noi”. Dreptatea, onoarea, cugetarea, totul părea pierdut.

Totul fusese însă salvat. Zola nu descoperise numai o eroare judiciară, a denunțat și conjurația tuturor forțelor violenței și apăsării unite în scopul de a ucide în Franța dreptatea socială, ideea republicii și a cugetării libere. Cuvântul său curajos a trezit Franța.

Consecințele actului său sunt nenumărate. Ele se desfășoară astăzi cu o forță și o măreție puternică; se întind la nesfârșit: au determinat o mișcare de dreptate socială care nu se va mai opri. De acolo iese o nouă ordine a lucrurilor, întemeiată pe o dreptate mai bună și pe o cunoaștere mai adâncă a drepturilor tuturor.

Domnilor,

Nu este decât o țară în lume în care asemeni lucruri mărețe puteau să se împlinească! Cât este de minunat geniul patriei noastre! Cât e de frumos sufletul Franței, care, în secole trecute de-a rândul, dăduse pilda dreptății și Europei și lumii întregi! Franța e țara rațiunii încoronate și a cugetărilor binevoitoare, țara magistraților drepti și filosofilor umanitari, țara lui Turgot, lui Montesquieu, lui Voltaire și lui Malesherbes.

Zola a binemeritat dela patrie, nepierzând speranța dreptății, în Franța.

Să nu-l plângem de a fi răbdat și suferit. Să-l invidiăm. Ridicat deasupra celei mai uimitoare grămezi de insulte pe care prostia, ignoranța și răutatea le-au ridicat vreodată, gloria sa atinge înălțimi amețitoare.

Să-l invidiăm: a onorat patria sa și lumea printr'o operă imensă și printr'o faptă mare. Să-l invidiăm, ursita și sufletul său i-au dat soarta cea mai măreață: *Zola a fost o clipă a conștiinței umane.*

PENTRU ERNEST RENAN

Discurs rostit la inaugurarea statuii lui Ernest Renan la Tréguier în 13 Septembrie 1903.

Doamnelor și domnilor,

Simt puternic cinstea ce mi s'a făcut de a aduce eu memoriei lui Ernest Renan prinosul azurului Bretaniei și de a vorbi în această sărbătoare a inteligenței după omul ilustru pe care l-ați aplaudat. Berthelot, Renan! Unesc numele voastre, pentru a le onora unul prin altul. Oameni minunați cari, așezați în cele două extremități ale științei, i-ați îndepărtat granițele. Pe când Renan, cu o pătrundere fără pereche și un curaj intelectual rar, întrebuița în studiul limbilor și al religiilor critica istorică, d-v., Berthelot, prin experiențe nenumărate, totdeauna gingașe și adeseori periculoase, ați stabilit unitatea legilor care stăpânesc materia, și ați redus energiile chimice la condițiile mecanice raționale. Astfel

amândoi, ducând lumina în regiuni necunoscute, ați câștigat rațiunii umane, asupra larvelor și fantomelor, un teritoriu imens.

Această cugetare, domnilor, m'a dus în inima subiectului meu.

Renan avea spiritul făcut pentru a simți foarte viu dificultatea de a crede. Încă tânăr, în seminar, schița în spiritul său o filosofie a științelor. El nu auzise vorbindu-se de Lamarck, nici de Geoffroy Saint-Hilaire. Darwin nu publicase încă cartea sa despre *originea speciilor*. Îndepărtând, ca copilărească și de necrezut, ideia creațiunii așa cum era expusă în vechile cosmogonii, fără inițiator și fără călăuză, a conceput o teorie a transformismului universal, o doctrină a evoluției veșnice a ființelor și a metamorfozelor naturii. Credințele sale fundamentale fuseseră astfel de atunci stabilite. În realitate, Renan, în cursul vieții sale, schimbă puțin. Acei care îl credeau nehotărît și schimbător nu-și dăduse osteneala să observe lumea sa de gânduri. El semăna cu pământul său natal; norii aleargă acolo pe un cer sbuciumat, dar solul e de granit, și stejarii își înfig adânc în el rădăcinile. La douăzeci și șase ani, după revoluția din Februarie, pentru el isvor de mari speranțe, de mari iluzii, expuse întreaga sa filosofie în cartea despre *Viețitorul științei*, pe care mai târziu o numea vechiul său Pouranas, înțelegând prin aceasta că era culegerea tinerelor și scumpelor lui credințe, primele materializări ale bunilor săi zei. Deși cartea e pu-

țin mai optimistă decât trebuie, și nu are acea blândețe a maturității, îl găsim pe Renan întreg în ea, pe Renan devotat științei, așteptând domnia științei, salvarea lumii prin știință.

Întăile sale contribuții în limbistică și critică fură: o *Încercare asupra originii graiului*, un studiu asupra lui *Averroes și filosofia arabă din epoca mediu* și *Istoria generală a limbilor semitice* a cărei schiță datează din 1847. Domnilor, nu voi desfășura înaintea d-voastre titlurile numeroaselor lucrări ale lui Renan, cum le arată și tabletele cortegiului triumfal. Dacă amintesc aceste opere de tinerețe, e pentru a arăta că la douăzeci și cinci de ani, era în plină stăpânire a metodei și filosofiei sale. Istoria e pentru el știința unică a lucrurilor schimbătoare; și toate lucrurile, în ochii săi, se mișcă și se transformă. „Graiurile, zice el, fiind produsul imediat al conștiinței omenesti și modificându-se fără încetare odată cu ea, adevărata teorie a limbilor nu este, într'un sens, decât o istorie”, iar în altă parte: „Știința literaturilor și filosofiilor este istoria literaturilor și filosofiilor; știința spiritului omului este istoria spiritului omenesc”. Dela început, s'a deslipit de orice dogmatism științific.

D-voastre, domnilor, știți cum studiile sale de limbistică și istorie l-au condus la cercetarea istoriei creștinismului. El întreprinse această mare sarcină cu seninătatea savantului. El își zicea: „Religiile sunt fapte, ele trebuie discutate ca fapte și supuse legilor criticei istorice”. Toate

calitățile necesare pentru a scrie o istorie religioasă, Renan le întrunea: o știință vastă și adâncă, o filosofie binevoitoare, cultul adevărului, cunoștința oamenilor pe care nu ne-o dă învățătura și care la el avea siguranța unui instinct, respectul iluziilor consolatoare, o dispoziție naturală de a înțelege și iubi greșelile și slăbiciunile celor proști.

Mai mult, el păstrase din prima sa educație o foarte înaltă idee de valoarea morală a creștinismului. Dispoziția binevoitoare a spiritului său apare dela cercetarea izvoarelor. Cu ce grije a mănuit el acele documente gingașe și cum se cunoaște că a voit să salveze pentru istorie atât cât e posibil și mai mult chiar decât e posibil!

În acele texte în care Strauss nu vedea decât mituri, Renan, tot cu atâta bunăvoință, pe cât cu sinceritate, se sforța să descifreze o istorie adevărată. El făcu mai mult: din ele scoase povestiri insufletește și tablouri de o frăgezime delicată. Renan făcu Nazarineanului o icoană încântătoare și puse în jurul ei tot parfumul ce-i mai rămăsese dintr-o credință secată. Totul îl încânta în idila galileiană, chiar spiritul comunist, care de altfel nu-i era pe plac. El știu să picteze cu suavitate pe femeile sfinte, luntrașii, sameșii, săracii cari urmau pe Mântuitor. Renan găsi comori de iubire pentru cei dintâi oameni apostolici.

Critica voltairiană făcea parte mare înșelătoriei în întemeierea religiilor. Filosofii veacului al XVIII-lea, predispuși să creadă că omul e pretu-

șindeni și veșnic același, își închipuiau cu ușurință pe apostoli ca niște călugări pungași. Critica renaniană, dibace în a prinde stările întunecate ale conștiinței, puneă bucuros înșelătoria pe seama iluziilor unui creier bolnav și credincios. Renan, care călătorise în Siria, își închipuia că acei evrei entuziaști și duiosi trăiseră într'un miracol veșnic. Fără îndoială, taumaturgia, glossolalia, tot miracolul bisericii primitive, care păreau atât de ridicule și unui literat ca Lucian, nu-i plăceau. El lasă să se întrevadă strâmtoarea în care se simțea. Nu se oprește la aceste practice măhmitoare decât atât cât cinstea sa de istoric îl obliga la aceasta; și dacă ține întrucâtva socoteală în judecata sa de moravurile societății, el n'a făcut, se pare, din aceasta armă contra nimănui.

Domnilor, nu de mult, am avut rara plăcere de a vorbi cu un principe oriental de o mare inteligență, care trăise în tinerețea sa într'un ținut în care puterea creatoare a spiritului religios nu s'a stins, și care naște încă profeți, apostoli și martiri.

El mă întreabă cu o uimire de abea ascunsă, și cu o mândrie asiatică, cum se face că Occidentul nu mai are profeți, când din Orient răsar fără încetare cu miile.

— Astăzi, cași altădată, îmi spunea el, în tot Islamul, se găsesc profeți, în târg, în prăvălia bărbierului, în colț de stradă unde urlă câini rătăcitori. Și europenii nu descoperă nici unul, acum când ar avea mai multă trebuință.

Priviți pe francezi, de exemplu. Ce câștig nu ar fi pentru ei dacă d. Combes ar fi profet!

Vorbirăm de zei muritori și de zei vii. Ascultam cu o atenție neobișnuită pe acest oriental, care știe cum se fac religiile, care a văzut făcându-se, care poate a făcut una. El nu mi-a incredințat desigur toate tainele gândirii sale, dar am învățat dela el că pentru a face o religie trebuie trei lucruri. întâiu, o idee generală de o simplitate extremă, o idee socială. Al doilea, o liturghie veche, de mult timp în uz, în care să se introducă noua idee. Căci trebuie să se noteze că un cult născând, împrumută totdeauna mobilierul lui sacru dela cultul stăpânitor și că noile religii nu sunt decât erezii. Al treilea (și am obținut această mărturisire fără multe greutate), trebuie o mână dibace, trebuie acea artă a scamatoriilor, pe care o numim, în bătrâna noastră Europă, fizica amuzantă. Și nu știu, după ce am ascultat pe acel principe inteligent și religios, dacă uneori noua școală nu a inecat cu prea multă ușurință miracolul în semiobscuritatea patologiei nervoase, dacă nu trebuie să admitem din când în când ipoteza înșelătoriei cu bună știință, dacă nu ar fi locul, infine, ca în acest punct, ca în multe altele, să împăcăm pe Voltaire cu Renan.

Viața lui Isus a apărut la 24 Iunie 1863. Aceasta deslănțui asupra capului autorului ei o furtună înspăimântătoare de ocări și injurii. Întreaga biserică tuna. Renan prevăzuse furtuna,

el însă nu a căutat nici să o atragă, nici să o înlăture. Se obligase a spune tot ceea ce credea el a fi adevărul. Maxima sa neschimbată era: „nu este îngăduit unui savant să se îngrijească de consecințele ce pot ieși din cercetările sale”.

Mândră revendicare a drepturilor științei, just sentiment al datoriei intelectuale! Câți filosofi și servanți nu am văzut, cari, neurmând această regulă, au devenit, trădând adevărul, complici ai greșelii, ai minciunii și ai prejudecății barbare! „Aș voi să vorbesc, zicea unul, dar nu pot, ar fi să zgudui temeliiile societății omenești și să sap o prăpastie”. Și altul declara cu energie slăbiciunii că, el cunoscând secretul universului, nu ar face cunoscut nimic de frică să nu neliniștească în conștiința sa un păstor pe munte, un marinăr pe mare. Am văzut mai mult încă, am văzut oameni gravi, dezrobiți de orice credință, atei, profesând un catolicism întunecat pentru salvarea instituțiilor noastre.

Renan, fără a asculta amenințările celor trufiși și plângerile celor umili, își îndeplini sarcina. Într-una din cele mai frumoase și din cele mai mari cărți ce s'a scris vreodată, monument al cinstei celei mai severe și al geniului celui mai mare, dădu la lumină istoria originilor obscure ale creștinismului. Renan descrie acolo prima biserică a lui Isus persecutată de ortodoxii Ierusalimului; misiunile Sfântului Paul, care nu avură efect decât asupra câtorva mici asociații evrești stabilite în lumea elenică; intrarea neob-

servată a creștinismului în Roma, unde avusese de îndată norocul să sufere prin Nerone, de a găsi în Nerone dușmanul lui Isus, Anticristul, de a apărea dintr'odată și pentru secole binele opus răului; apoi distrugerea Ierusalimului, care pieri dând universului un Dumnezeu, pe care îl renega și care, prin moartea sa, desrobi biserica de un părinte dușman. El descrie în urmă a doua generație creștină, fixând legenda și substituind ierarhia în locul comunității primitive. El desfășură istoria creștinismului până în timpurile în care Biserica avu cărțile sale sfinte, germenul dogmelor sale, primele forme ale liturghiei sale, și o termină cu moartea lui Marc Antoniu, când avu loc și moartea lumii antice.

Această carte ne descopere în însăș umilitatea creștinismului, cauza triumfului său. Roma întinse puterea sa binefăcătoare asupra întregii lumi cunoscute. Mai mare în pace decât în război, ea administra provinciile cu o înțelepciune stăpânitoare. Ea menținea siguranța mărilor și a drumurilor, liniștea satelor, poliția orașelor. Ea ridicase pretutindeni apeducte, terme, teatre. Ea respecta, pe întreaga întindere a imperiului, obiceiurile popoarelor și religiile lor. Dotată cu un admirabil spirit politic, identifica zeii grecilor și ai barbarilor cu propriii ei zei. Ea venera în cetățile grecești imaginile și simbolurile libertății. Popoarele recunoscătoare ridicau temple Romei tutelare. Dar milioane de sclavi și de săraci scăpau binefacerilor ei. Ea nu-i cu-

noștea. Victorioasă și pacificatoare, mândră de orașorii ei și de legiunile sale, disprețuia pe meseriași și pe toți acei oameni mărunți, cari se îndeletniceau cu producerea sau cu transportarea lucrurilor, necesare vieții. Ea disprețuia munca manuală și privea orice negoț ca nedemn de un cetățean. Era servită de armate de sclavi, ciiora, în cruda ei prudență, nu le învăța de călărie teroarea chinurilor. Privea fără frică cum sărăcia orientală rodea ca lepra malurile Tibrului. Acolo, evrei descendenți ai prizonierilor din Pompei, și o mulțime neconținută în creștere de Siriteni, Chaldeenii, Egipteni, trăind din meșteșugurile cele mai josnice, descărcând șlepurile, schimbând chibrituri pentru sticle sparte, vânzând zdrențe și rămășițe; femeile lor mergând să ghicească norocul în casele bogate; copiii lor cerșind, cu picioarele goale, în tufanii Egeriei. Roma pedepsea cu o severitate necruțătoare și nepăsătoare mișcările și turburările lor. Poliția sa liniștea cu lovituri de băț sfezile lor cu privire la un anume Chrestus, iar Roma, providența universului, îi lăsa disprețuitoare să putrezească în mizerie și ticăloșie. Ea nu încerca să le indulcească suferințele; nu făcea nimic ca să-i câștige. Nu-i învăța nimic din civilizația romană și nu învăța nimic omenesc dela ei. Nu le cunoștea gândirea lor umilă, credința lor, speranțele lor. Evrei din Ianicula erau drojdia umanității, pleava popoarelor. În netrebnicia și sărăcia lor, ei nu aveau decât visurile. Dar vi-

surile lor vor schimba lumea. Din blestematul Subur, din ocne, din cariere, din închisori, va ieși Biserica pe care Constantin o va așeza în purpură, care va smulge curiei statua Victoriei și care, în picioare deasupra ruinilor Romei, se va lupta cu cesarii germani pentru imperiu și va face să-i se sărute picioarele de regi și împărați.

Toate puterile pământului creșteau în necinste. Dominatorii poporului să privească la picioarele lor, să caute printre popoarele care le apasă, și doctrinele pe care le disprețuiesc: de acolo țâșni forța menită să-i răstoarne!

Creștinismul triumfase. Dar triumfase în condițiile impuse de viața tuturor partidelor politice și religioase. Toate, oricare ar fi, se transformă atât de desăvârșit în luptă, încât după victorie, nu rămâne din ele decât numele și câteva simboluri din cugetarea lor pierdută.

Paul a clădit bisericile sale din Corint și Efes. Dar numai vestind sfârșitul lumii, încăerarea imediată a întregii lumi, propovăduind renunțarea la familie, la Stat, la societate, la pământ, a putut întemeia pentru douăzeci de secole dogme, moravuri, o societate mai contrară, poate, spiritului său arzător de visător și de sărac, decât misterele și culturile orientale dela care el îndepărta cu oroare mica sa trupă de femei sfinte și de evrei ignoranți.

Nu voiu face înaintea acestei statui considerații asupra creștinismului. Nu trebuie să duc buf-

nte la Atena. Când a terminat marea sa operă, când a încheiat cele șapte volume ale *Originilor*, Platon, bătrân și atins de turburări care îi vedeam sfârșitul, își dădu o altă sarcină destul de mare pentru a împlini o existență întreagă, dar la care el era pregătit prin studii și cugetări de o viață întreagă. Se puse să scrie istoria poporului lui Israel și să lege astfel dezvoltarea creștinismului de aceea a iudaismului. Destinul istoric și religios: ce subiect pentru acest mare observator al transformărilor popoarelor și metamorfozelor ideilor!

Israel concepu întâiu pe Eloimi, imagini monotonice ale deșertului. Sufletul său arid ca nisipul, nu ajunse să-și înfățișeze fiecare din aceste genii sub o formă deosebită. Neputința sa de a reprezenta diversitatea naturii prin diversitatea simbolurilor l-a condus să-și facă un Dumnezeu unic și să-și asigure astfel o originalitate religioasă în mijlocul popoarelor de o imaginație mai bogată și de-o cugetare mai filosofică. Iehova, Dumnezeul lui Israel, duse multă vreme viața marelui cort. Era nomad și patriarhal. Iubea turmele. Avea spiritul pașnic. Mai târziu, însă, când poporul său căuta un pământ unde să se stabilească și-a schimbat caracterul. Patriotismul îl făcu sângeros și fioros. Se luă la ceartă cu zeii națiunilor străine, Molok, Camos, cari de altfel îi semănau de te 'nșelai, și cari erau tot atât de răi cași el. Nu era mulțumit decât în măceluri și nimiciri. Avea în fiecare clipă

capricii odioase. Intr'o zi, în călătorie, lada se de zeu nomad, chivotul, era să cadă. Un om îndatoritor a pus mâna s'ajute. Iehova infuriat ucise. Insfârșit, era, cum zice Renan, „o faptură îngrozitoare”. Dar profeții lui Israel au făcut din acest zeu crud și prost un zeu drept. În ultimele două din urmă secole ale regalității iudee și în timpul captivității la Babilon, Israel striga prin gura profeților săi setea sa de dreptate. El suspina: „Fie ca echitatea să jâșnească ca apa fântânilor și dreptatea ca un fluviu de nesecat!” Pe când Roma desăvârșea cucerirea lumii, Iudeii ridicau într'o suflare arzătoare plângerile lor în favoarea celor apăsați, chemând pe Mesia, care va face să domnească pacea pe pământ, promițând celor blânzi un regat în lumea aceasta, vestind săracilor că vor vedea pe Dumnezeu. Iehova deveni apărătorul celor slabi, răzbunătorul nevinovaților prigonțiți și Isus se va naște.

Aceste pagini în care Renan arată cum profeții au construit bucată cu bucată pe Dumnezeu care va cuceri lumea, sunt printre cele mai frumoase pe care le-a scris. El termină al cincilea și cel de pe urmă volum al istoriei lui Israel în 24 Octombrie 1891. Opera sa se sfârșea odată cu viața. Renan și-a arătat mulțumirea pentru lucrul îndeplinit în termeni pe cari vreau să vi-i arăt, pentru că în ei se vede că nici vârsta, nici boala nu au alterat în el sentimentul precis

al istoriei, care era simbolul întregii sale purtări în viață:

„Dacă voi muri mâine, lucrarea ar putea apărea cu ajutorul unui bun corector. Bolta poeziei care îmi rămăsese să-l arunc între iudaism și creștinism este stabilită. În *Viața lui Isus*, am încercat să arăt marea creștere a arborelui galileean din jgheabul rădăcinilor sale până la vârful în care cântă păsările cerului. În volumul pe care l-am sfârșit vara trecută, cred că am reușit a face să se cunoască subsolul în care răsărise rădăcinile lui Isus. Astfel principala mea datorie a fost împlinită. La Academia de inscripții și litere, lucrarea asupra *ra-
tionum* e pe sfârșit și *Corpus inscriptionum semiticarum* e în mâini bune. Toate acestea îmi procură o mare mulțumire lăuntrică și iată ce îmi dă drept să cred că, după ce mi-am plătit datoriile în întregime, voi putea să mă des-lătesc puțin”.

Cât devotament în acest suflet mare! Câtă bună ordine în această uimitoare viață! Istoria lui Israel e încheiată, contribuția sa la istoria literaturii franceze e dată, *Corpus* e în mâini bune, Renan moare surzând.

Corpus era obiectul celei mai vii griji ale sale. Bătrân, spunea fiicei sale: „Aș voi să am două tabele, una pentru lucrările mele istorice, alta pentru *Corpus*”. Nu știu dacă această dorință i-a fost împlinită. Dar la Academia de inscripții se știe că Renan urmărea sârguincios ședințele con-

crate la această mare culegere epigrafică al cărei suflet era. Amicul nostru Armand Dayot povestește că autorul *Originilor creștinismului* și al atâtor alte cărți frumoase, zicea adeseori: „Din tot ceea ce am scris, la *Corpus* țin mai mult”.

„Voiu putea să mă desfățez puțin”, scria el cu bucuria datoriei împlinite. Desfătările frumoasei seri a vieții sale erau acele cărți profunde și fermecătoare, acele dialoguri, acele convorbiri familiare, acele drame filosofice, în care își exprima cu gingășie gândurile sale puternice; își încredința prietenilor săi necunoscuți temerile, speranțele, îndoelile care-l frământau; își expunea filosofia sa și își mărturisea credința. În 1891, cași în 1848, Renan credea cu hotărâre că viitorul aparține științei și rațiunii.

Filosofia sa morală era aceea a savantului desăvârșit. El socotea că cea mai nobilă întrebuințare care s'ar putea da vieții unui om, este de a pătrunde secretele universului. După cum misticul dorește să se topească în Dumnezeu, el dorea să se topească în știință. Renan ținea neclintit la moralitate, fiindcă numai rasele cinstite pot fi rase științifice. Politica sa rezulta din morala sa. Pentru el, guvernul cel mai bun era cel mai priitor intereselor științei. Dar acolo începea greutatea și cum el era cinstit, politica îl incurcă mult. O știință nesigură care nu a făcut nici un progres dela Aristoteles până astăzi. Renan și-a expus îndoelile și contrazice-

le asupra acestui subiect în două drame filosofice: *Caliban* și *Apa întineririi*.

Guvernul care îi plăcea mai mult nu era, e drept, o democrație, ci un guvern aristocratic, de un caracter cu totul deosebit, fiindcă principala el însuși un savant, ia ca prim ministru un savant. Prințul se numește Prospero, și Renan, după Shakespeare, îl ține de îndemânatec și virtuos. Din contra, Renan, cași Shakespeare, nu se încrede în Caliban. Acest Caliban, fiul lui Sycorax, are urechile ascuțite și un craniu de gorilă. El e inform și păros. E poporul prost. Renan voia ca acest Caliban să aștepte, pentru a ajunge la guvern, să i se scurteze urechile și ca creierul să i se îmbogățească cu circonvoluțiuni noi. Dar Caliban nu așteaptă. Răsturnă pe Prospero căruia îi luă locul. Renan se consola cu această schimbare și nu mai dorea ca Prospero să fie restaurat.

„Iubesc pe Prospero, zise el, dar nu iubesc pe oamenii cari îl vor repune pe tron. Caliban, în fond, ne face mai multe servicii decât ni le-ar face Prospero restaurat de iezuiți și zăvăli pontificali. Departe de a fi o renaștere, guvernul Prospero, în împrejurările de azi, ar fi o mimicie”. Și conchise: „Să păstrăm pe Caliban”.

Decât să jertfească știința democrației, Renan mai degrabă ar fi jertfit democrația științei. Însă de îndată ce a băgat de seamă că știința

avea să piardă mai puțin cu Caliban decât cu Prospero, preferă pe Caliban.

Dramele sale, în care arată surzând greutatea politice, sunt capod'opere de gingașie, ironie și pătrundere.

Nu se vor găsi niciodată expresiuni atât de simple pentru a slăvi arta lui Renan, care e simplitatea desăvârșită. El se ferea de elocință și ura retorica. Cuvântările sale curgătoare erau mai puțin în felul latinilor decât în acel al grecilor, cu mult mai măestru și cu neputință de imitat. Cași grecii, Renan ocolea totdeauna exagerarea și declamația. El a pus artă în toate cărțile sale, fiindcă în toate a pus ordine și a potrivit totdeauna felul de a scrie cu subiectul și totdeauna a subordonat amănuntul, totalității. Dar unde arta sa se arată mai fermecătoare, ușor de înțeles pentru toți și prețioasă pentru cunoscători, e în *Amintiri din copilărie*, care strălucesc în opera sa ca floarea de aur pe stâncile Bretoniei sale. Din toate cărțile sale, aceasta e cea mai plăcută fiindcă este aceea în care Renan a pus mai mult din el însuși. Il vedem acolo astfel cum era, foarte mare și foarte bun. Își iubea pe ai săi și era iubit de ei.

Aș slăvi rău memoria sa dacă nu aș chema în jurul acestui monument sufletele, care i-au fost mai aproape și mai scumpe: Henrieta „atăt de înaltă și pură” (împrumut dela frate laudele pentru soră), Henrieta care, când avea douăzeci de ani „îi întindea mâna pentru a trece un loc

și care, în nopțile din Gasir, reînvia împreună cu el, cu o cugetare mai puternică, convingerile lui Augustin și Monica pe malul Ostiei; Camellia Scheffer, tovarăsa lui de viață, frumoasă, simplă, de un spirit foarte viu, plină de virtuți gingașe și puternice; fiul său, Ary, care a trăit puțin, a plecat spre moarte și într-o descurajare care se răspândea în farmec și grație asupra picturii și poeziei sale. Lângă aceste umbre scumpe, voi chema și pe aceea care primește dela el numele de Noemi ca o aducere aminte duiosă și ca o fericită prevestire, pe femeia desăvârșită care fermeca și impunea respect tuturor acelor pe cari îi primea la masa sa familiară, încoronată de copii, unde imaginea lui Renan plutește încă, ca cea a Mântuitorului la masa pelerinilor din Emaus.

Voi chema pe profesorii și elevii Colegiului de Franța, care fu sălașul inteligenței sale și casa cugetărilor sale. Voi chema pe amicii săi, discipolii săi și pe toți acei cari l-au cunoscut. Ei vor mărturisi întreaga lui bunătate, gingașia, blândețea și curajul său.

Renan a avut totdeauna o idee precisă și viguroasă despre datorie. Pentru a satisface obligațiile sale de limbist, epigrafist, exeget, arheolog, nu voi spune că s'a lipsit de orice plăcere. Dacă am crede aceasta despre bunii filozofi, ar fi să făptuim cel mai mare păcat. Renan puse întreaga sa plăcere în îndeplinirea datoriilor sale și dădu interes plin de devotament

și celor mai mici dintre ele. El se ferea chiar de desfătări intelectuale și de bucurii artistice, care nu s'ar fi potrivit cu legile profesionale.

Nu trebuie să ne mirăm că această punctualitate se găsește într'un spirit atât de mare. Prin natura sa, geniul e mai punctual, mai exact decât mediocritatea. Și, desigur, nu o cunoaștere întinsă a naturii poate să slăbească în noi sentimentul relativului și necesarului.

Renan era virtuos în felul cel mai rar: era cu bună cuviință. El avea virtuți tari și virtuți fermecătoare. Era binevoitor și indatoritor. Avea deosebită grijă să nu supere pe nimeni. Se silea să facă pe ceilalți să-i lerte superioritatea din cauza simplității sale, din stimă pentru toți, și să-și dea, pe cât cu putință, înfățișarea unui om obișnuit. În suferințe lungi și adeseori crude, Renan și-a păstrat blândețea; și veselie sa rămânea mare: el o alcătuia din veselie celorlalți. Păstra pentru binele care i se voise o amintire totdeauna proaspătă, și uita totdeauna răul care i s'a făcut. Lui Renan i se putea aplica versul lui Sofocle: „M'am născut pentru a împărtăși iubirea și nu ura”.

Iată omul pe care Biserica l-a acoperit de injurii și insulte timp de jumătate de veac. El le-a suferit cu o liniște surăzătoare. Într'una din prefetele sale la *Viața lui Isus*, spunea: „Am scris pentru a propune ideile mele a celor cari caută adevărul. Cât despre perso-

nele care au trebuință, în interesul credinței lor, să fiu un ignorant, un spirit fals și un om de rea credință, nu am pretenția de a le modifica părerea. Dacă această părere e necesară liniștei câtorva persoane credincioase, mă va mustra cu adevărat conștiința că i-am dezamăgit”.

Se aștepta ca și moartea sa să fie povestită în legende ploase, cu un mare belșug de amănunte groaznice, cum a mai făcut Biserica pentru ultimele momente ale lui Arius și Voltaire. „Doamne, cât voi fi de negru!” a spus el cu o groază plină de blândețe.

Nu s'a înșelat. Ați văzut chiar în această dimineată cum eternii dușmani ai științei și ai rațiunii se încăpățănau încă să-l înegrească. Ar fi să-i necinstim memoria dacă am opune pentru a-l apăra injurie la injurie. Nu vom ataca Biserica. Cu atât mai mult, nu voim să o judecăm așa de sever, cât se judecă ea însăși, când se proclamă neschimbătoare. Voim să credem că se va imblânzi cu vârsta. Să nu o ascultăm, ea e mult mai îngăduitoare de cât o spune, și e mult mai umană de cât nu ar voi să ne facă a crede. Din vechile sale apucături, îi rămâne, e drept, ciudățenia supărătoare că blastămă neconținut; dar gândiți-vă că e un mare progres moral și că ea făcea mult mai mare rău altădată. Putem să-i lăsăm, fără prea mare greutate, libertatea anatamelor și blăstămurilor sale. Fie ca fulgerele sale să izbucnească, dar să fie spirituale! Și Statul să nu-i mai plătească cheltuelile!

Domnilor, sculptorul a cărui operă a fost desvălită înaintea d-voastre, n'a reprezentat fără cuvânt pe Pallas Atena alături de Renan. Homér ne învață că: Atena are obiceiul să coboare din înaltul cerului pentru a sta de vorbă cu oamenii cari îi sunt dragi. Ea vizitase de mai multe ori pe Ulyse, care suferise mult, și pe care îl iubea fiindcă era ager. Dar eroul n'a știut dintru început că era ea, și nu avea încredere într'însa. Intr'o zi, pe malul Itacei, ea îi impută blând:

— Nu ai recunoscut pe Pallas Atena care te-a întovărășit în lucrările tale și te apără?

Și eroul a dat acest răspuns, în care găsim mai mult înțeles de cât a pus fiul lui Laert:

— E greu pentru om să te recunoască, chiar cel mai înțelept.

Ca altădată pe malul mării albastre care a văzut născându-se știința și frumusețea, astăzi pe malul Oceanului întunecat a cărui voce legănă visurile unei rase răbdătoare, Pallas Atena stă de vorbă cu un prieten pământesc.

Ea zise:

— Eu sunt Înțelepciunea. E greu chiar celor mai buni oameni să mă recunoască dela început, din cauza vălurilor mele și a negurilor care mă învălesc, și fiindcă, asemănătoare cerului, sunt furtunoasă și senină. Dar tu, blândul meu Celt, tu m'ai căutat totdeauna și de câte ori tu m'ai întâlnit, ai pus tot spiritul tău și inima ta întreagă pentru a mă recunoaște.

„Tot ce tu ai scris despre mine, poete, este adevărat. Geniul grec m'a făcut să cobor pe pământ și l-am părăsit când el a expirat. Barbarii cari năvăliră lumea ordonată de legile mele, nu cunoșteau măsura și armonia. Frumusețea îi înfricoșă și le părea o nenorocire. Văzând că eram frumoasă nu crezură că eram Înțelepciunea. Ei mă alungară. Când, imprăștiind o noapte de zece secole, se ridică Aurora Renașterii, am recoborît pe pământ. Am vizitat pe umaniști și pe filosofi în chiliile lor, în care păstrau cu sumpătate câteva cărți în fund de ladă, pe pictorii și sculptorii în atelierele lor, care nu erau decât sărace prăvălii de meseriași. Unii ar fi lăsat să fie mai bine arși de vii decât să mă tăgăduiască. Alții, după pilda lui Erasm, scăpară prin ironii de adversarii lor proști. Unul din ei, care era călugăr, râdea uneori cu un răs atât de grosolan povestind istoriile gigantilor, încât urechile mele s'ar fi simțit jicnite, dacă n'aș fi știut că adeseori nebunia e înțelepciune. Incetul cu incetul, credincioșii mei crescură în putere și în număr. Francezii, cei dintâi, îmi ridicară altar și un întreg secol al istoriei lor mi-a fost dedicat.

„De atunci, de când gândirea, în înaltele ei regiuni, e liberă, primesc fără încetare închinarea savanților, artiștilor și filosofilor. Dar numai prin tine, poete, mi-a fost juruit cultul cel mai sever și cel mai duios; dela tine am primit cele mai curate și cele mai călduroase rugi. Pe sfânta mea Acropole, înaintea Partenonului meu pustiit, tu

m'ai salutat în cel mai frumos grai ce s'a vorbit în această lume, din zilele de când albinele mele depuneau mierea pe buzele lui Sofocle și Platon.

„Nemuritorii datoresc mai mult decât cred adoratorilor lor. Ei lor le datoresc viața. E un mister în care tu ai fost inițiat. Zeii primesc hrana lor dela oameni. Ei se nutresc din aburii ce se ridică din sângele jertfiților. Tu știi că trebuie să înțelegi prin aceasta că substanța lor se compune din toate gândurile și sentimentele oamenilor. Jertfele oamenilor buni nutresc pe zeii buni. Negrele jertfe ale neștiinții și ale urii îngrășă pe zeii cruzi. Tu ai spus-o: zeii nu sunt mai nemuritori ca oamenii. Sunt unii cari trăesc două mii de ani, durată scurtă dacă o comparăm cu aceea a pământului, sau numai aceea a omenirii, clipă neînsemnată a vieții lumilor. În două mii de ani, sorii aruncați fierbinți în spațiu, nu par că s'ar fi schimbat cu ceva.

„Eu, Pallas Atena, zeița cu ochi limpezi, ție îți datoresc că trăiesc încă. Dar era puțin să-mi prelungești viața numai: plâng zeii cari își târăsc, în sarbezi aburi ai unui rest de tămâie, palidul și tristul lor apus. Tu m'ai făcut mai frumoasă de cât eram și mai mare. Tu m'ai hrănit din puterea ta, din învățătura ta, și prin tine, prin cei cari îți seamănă, spiritul meu s'a lărgit până a putea cuprinde universul lui Kepler și al lui Newton.

„M'am născut înțeleaptă la grecii fericiți. Încă din tinerețe, pătrunsesem adânc legile vieții, pe care noul Dumnezeu, care m'a alungat, nu le-a

bănuț niciodată. Dar lumea, atunci, era mică. Soarele nu era mai mare ca Peloponezul și cerul nu era mai departe de vârful lancei mele. Nu știam mai multă geometrie ca Euclide, nici mai multă medicină ca Hippocrat, nici mai multă astronomie ca Aristarc din Samos. O, învățați moderni, voi m'ați făcut să văd dincolo de norosul Olymp infinitul universelor, și în fiecare grăunte de praf pe care îl calcă sandaia mea, infinitul atomilor, astre și ele supuse legilor la care sunt supuse astrele cerești.

„Privirile mele nu îmbrățișau decât Attica și munții săi violeți pe care cresc măslini. Nu cunoșteam ca barbari decât pe Perși și Sciți. Navele feniciene scaldate în Pireu închideau pentru mine întreg comerțul lumii. Eram legislaatoare. Din vârful stânței mele sfinte, guvernăm câteva mii de oameni liberi, dibaci la vorbă. Pe tablele legii, au săpat chipul meu într'o atitudine simplă și gânditoare, de o frumusețe pe care oamenii de astăzi nu ar putea să o privească fără să se tulbure. O, Renan! am meritat numele pe care tu mi-ai dat de Salutară, Pacifică, Protectoare a muncii, Arhegeetă, Democrație și Victorie. Dar ce e o cetate antică pe lângă marile popoare moderne? O, înțelepților! voi mi-ați descoperit un orizont mai vast ca imperiul roman. Voi mi-ați arătat, pe un pământ tremurând supt suflul aburilor și loviturile electricității, națiunile imense, altădată, dușmane, rivale încă, prinse toate deodată, întâ-

rătate și înarmate, în rețeaua de oțel cu care știința și industria au învăluit globul, cetăți, poame, rase, un miliard, șase sute milioane oameni, lucrând unii pentru alții și unii contra altora, necunoscându-se și urindu-se în legăturile care îi și unesc.

„Cum se va regula neînțelegerea dintre toate energiile și toate patimile? Cine va învinge? Ura sau iubirea, neștiința sau știința, războiul sau pacea, barbaria sau civilizația, forța acelor pe cari tu i-ai numit „regii ieșiți dintr'un sânge greu”, sau puterea democrației? Nu cere răspunsul. Viitorul e ascuns și acelor cari îl făuresc. Nu întreba care va fi cetatea viitoare. Dar să știi că eu o voi ridica. Căci numai eu, sunt arhitect și geometru, și nu-i zădarnic că savanții și filosofi m'au chemat pe pământ.

„În timp ce Titanii, dușmanii zeilor drepti, îngrădesc stâncile și giganzii nelegluși își făuresc armele, eu întemeiez Orașul sfânt. Văzând muncitorii mei săpând pământ și transportând materiale, uneori chiar înțelepții discern cu greu planurile mele iscusite. În șantierele unde se tăia, a doua zi după Salamina, marmurile Propyleelor mele, era greu să se descopere, printre blocurile împrăștiate, gândul armonios al lui Mnestic. Totuși acolo el își lua forma și naștea la lumină. Viitorul nu se va înșela: mi se vor recunoaște operele prin stabilitatea lor. Edificiile neștiinței și ale eroarei se vor nărui în chip nenorocit. Tu ai spus-o: Nimic nu rezistă, nimic

nu dăinuiește, decât ceea ce a fost măsurat și socotit de mine, căci eu sunt prevederea, ordinea și măsura, căci eu sunt gândirea tuturor oamenilor cari cugetă, știința tuturor oamenilor cari știu, știința ta și gândul tău, o, Renan!

„Primește din mâinile mele ramura de aur pe care îngrijirile tale au făcut-o să crească; trăiește în glorie, trăiește în cele mai nobile inimi și în cele mai tari suflete ale oamenilor, trăiește în mine, o, cel mai bun dintre amicii mei. Tot ai câștigat nemurirea la care ai râvnit. Tot ceea ce tu ai conceput de frumos și de bine rămâne, și nimic nu se va pierde. Incet, dar fără încetare, umanitatea aduce la îndeplinire visurile înțelepților”.

OPERA LUI IOAN GUTENBERG

Discurs rostit la matineul organizat de „Federația franceză a muncitorilor cărții” în sala Ateneului Saint-Germain, în onoarea celei de a 500-a aniversări a lui Gutenberg, în 24 Iunie 1900.

Cetățeni,

Ținem la cinstea de a participa la sărbătorile prin care orașele Strasbourg și Magonța cinstesc a cinci suta aniversare a lui Gutenberg.

Mi s'a părut că e potrivit să vă arăt, cu acest prilej, pe cât mai exact cu putință, care e opera marelui inventator. E un subiect care vă interesează pe toți și pe care îl cunoașteți toți: voi muncitorii continuatori ai lui Ulrich Gering și Martin Crantz. Astfel că pot să intru fără nici o pregătire în amănuntele faptelor.

Ioan, fiul lui Friede Gensfleisch și al Elsei de Gutenberg, s'a născut către anul 1400, la Ma-

gonța. El purta pronumele mamei sale, pe care i-a fost dat să-l facă atât de celebru. Fiind dintr-o familie patriciană, părăsise în 1420 orașul său, în urma izbândeii partidului popular. Nu se știe ce-a devenit în timpul celor dintâi treizeci de ani ai exilului său, care dela amnistia din 1431 era un exil voluntar. Însă se știe că în 1434 trăia la Strasbourg și cerea cu stăruință oarecare rente pe care ofițerii municipali ai Magonței întârziiau mult să i le plătească.

Pe atunci el lucra sau era foarte aproape de a termina o invenție pe care o ținea secretă ca lucru de artă și de meserie. Nu era, în acel timp, atelier care să nu poseadă secrete frumoase, pe care ucenicii și calfele jurau pe Evanghelie de a le păstra cu credință. E de crezut chiar că el ar fi găsit ceea ce căuta, fiindcă își luase asociați pentru exploatarea secretului său. Încheiase în acest scop un contract cu un anume Hans Rifle, care îi aduse fonduri și primea o treime din câștig. Aceste rânduieli fură însă curând schimbate fiindcă, Andreas Dritzchen și Andreas Heilmann, intrând în societate, câștigul așteptat trebuia împărțit în patru părți. Ei socoteau că vor vinde produsele la târgul din Alx-la-Chapelle anunțat pentru anul 1439. Dar acest târg mare fu amânat pentru anul viitor și procuratorii de fonduri avură oarecare nemulțumire. Mai mult, Andreas Heilmann și Andreas Dritzchen bănuiră că Gutenberg le ascundea unele din secretele sale, și rupseră asociația. Apoi, cu

asigurarea pe care li-a dat-o Gutenberg de a nu le ascunde nici un secret pe care îl cunoștea, ei făcură o nouă societate și lucră împreună. Andreas Dritzchen a murit, și se crede că a murit muncind. Frații săi și moștenitorii cerură să-i succeadă, și cum Gutenberg nu consimți, ei îi făcură în 1439 un proces, pe care îl pierdură. Dar oricum, nu mai putea profita de târgul dela Aix-de-Chapelle și afacerea a căzut. Care era secretul lui Gutenberg? Poate fi ghicit din câteva vorbe ale martorilor și judecătorilor procesului. S'a vorbit de „formă”, de „plumb”, de „presă” și de „ceea ce trebuie pentru a presa”. Se crede, fiindcă e vorba de o invenție a lui Gutenberg, că acea presă, acele forme și acel plumb erau hărăzite la imprimarea cărților și că secretul era acel al tiparului. Un martor depuse, în adevăr, că secretul privea fabricarea oglinzilor. Dar bibliofilul Iacob presupune cu iscusință că oglinda despre care vorbește martorul e „oglinda salvării” (*speculum humanae salvationis*), carte de închinăciune foarte la modă în acele timpuri și pe care sperau să o vândă în câtimi mari la târgul din Aix-la-Chapelle. Și dacă bibliofilul a ghicit drept, Gutenberg lucra la marea lui invenție încă înainte de 1439. În această epocă îl pierdem iarăși, pentru a nu-l găsi decât nouă ani mai târziu, la Mayența, unde împrumută o sută cincizeci florini, fără cautiune. Pentru a executa ce concepușe, făcuse mari cheltuieli și lipsa de bani fu pentru el cauza multor

nenorociri. În 1450, el trata cu Ioan Fust, care era giuvaergiu. Iată clauzele contractului: Ioan Fust și Ioan Gutenberg se asociau pentru cinci ani. Ioan Fust împrumută pe Gutenberg, odată pentru totdeauna, cu opt sute florini cu șase la sută procente, garantați de material, și trei sute florini anual pentru cheltuielile de lucrături, garanții, chirie, încălzit, pergament, hârtie, cerneală și altele în schimbul unei părți din beneficiu. Dar primele cheltuieli întrecând prevederile, Gutenberg trebui să facă cu împrumutătorul în 1452 noi aranjamente, prin care acesta renunța la dobânzile prevăzute în vechiul contract și vărsă pe dată o sumă de opt sute florini, cu condiția ca să fie liberat de vărsămintele anuale prevăzute mai sus. Întreprinderea era copleșită de dificultăți. „Imperfecția literelor, zice D. A. Kenfer, inegalitatea lor, o presă defectuoasă, un fel de teasc de struguri, împiedicau eforturile lui Gutenberg și ale lui Fust. Un lucrător al acestuia din urmă, anume Peter Schoeffer, din Gernsheim, născoci un procedeu pentru a compune caracterele și le dădu o formă geometrică; în sfârșit, Schoeffer găsi mijlocul de a tăia acele de gravură, de unde a rezultat o mai mare varietate de literă, de o execuție mai ușoară și mai perfectă”. Așa a putut Gutenberg să imprime cărțile prin mijlocul secretelor sale. Dar, cum el nu puse nicăeri numele său, nu suntem siguri să le recunoaștem toate. El făcu, fără îndoială, o Biblie. Și se crede că e marea biblie

de 1282 pagini, 42 linii pe pagină, pe două coloane, zisă Biblia Mazarine. Această carte e de o mare frumuseță; ea n'a putut fi făcută decât de un om foarte dibaciu, cu scule minunate.

La această epocă, papa Nicolai al V-lea, acorda indulgențe în plin credincioșilor cari ar ajuta cu banii lor pe regele Ciprului în cruciada sa contra Turcilor. Nicolai al V-lea era un bun umanist și un mare bibliofil. El nu nesocotea fructuoasele exercitări ale puterii cheilor, al căror câștig nu mergea în întregime în solda armatelor creștine, sancțitarea sa reținând o parte pentru plata manuscriptelor frumos colorate. Dar, un colector al sumelor vărsate de credincioși în schimbul indulgențelor plene, Paulinus Chappe, se găsea atunci la Mayența. Văzând că Ioan Gutenberg practica arta tiparului, el se gândi să-și puie să-și facă scrisori de indulgență pe care să le distribuie pe bani și pe care oamenii buni puteau ceti că toate pedepsele cuvenite pentru păcatele lor, erau iertate în lumea aceasta și în cealaltă — bineînțeles, în schimbul unei bune mărturisiri și cînțe. Gutenberg tipări două ediții de scrisori de indulgență. Se recunoșteau încă caracterele pe care le folosiseră în mai mulți Donat. Gramatica alcătuită în secolul al IV-lea de Alius Donatus, era prima carte care se puneau în mâinile primilor zbârcoitori de școală. Se începeau studiile cu *Ars gramatica* de unde expresia: „Dracii erau încă la Donatul lor”. Astfel se făcea o consumație enormă din această

carte. Înaintea inventării caracterelor mobile, se gravau Donați pe plăci de lemn, care se trăgeau ca stampele.

Donații se făceau și în Olanda, cu ajutorul caracterelor mobile, încă din 1450. Autorul *Cronicei din Colonia* imprimată în 1499, zice în această chestiune: „Cu toate că arta, așa cum se practică acum, a fost găsită la Mayența, totuși întâia idee veni din Olanda și dela Donații care se imprimau mai de mult în această țară. Dela acești Donați datează deci începutul acestei arte”. E adevărat că și imprimeria, cași toate celelalte descoperiri, este datorită la mai mulți. Niciodată o descoperire nu a ieșit în întregime și dintr'o bucată din creierul unui om.

Se poate spune că în mijlocul veacului al XV-lea imprimeria era în aer. D. abate Requin a descoperit de curând că un giuvaergiu din Praga, Procope Waldfoghel, stabilit la Avignon în 1444, învăța pe un evreu din acel oraș, David Caderouke, arta scrisului artificial. Procope Waldfoghel se lega în 1446 a da acelui evreu tot ce trebuia pentru aceasta. Waldfoghel avea la el, după cum declară, două alfabete de oțel, două forme de fier, un șurub de oțel, patruzeci și opt forme în cositor, și diferite alte forme proprii artei de a scrie, *diversas alias formas ad artem scribendi pertinentes*. E deci clar că arta care trebuia să schimbe lumea, cerea în același timp lumina zilei la Avignon, la Harlem, la Stras-

bourg, și poate și alte puncte ale creștinătății. Dar e ceva mai târziu, la Mayența, în al doilea atelier al lui Ioan Gutenberg, când tiparul luă viață și-și arată întreaga forță.

În *Zum Jungen*, casa pe care Ioan o moștenise dela unchiul său și în care el așezase presele sale, s'a născut cu adevărat tipografia.

Acest om de un spirit atât de născocitor și de o voință atât de tare, descoperitor al unei arte căreia nici el nu-i cunoștea puterea nesfârșită, nu-i era dat să culeagă fructele muncii sale. După cinci ani de asociație cu Fust, se găsea în neputință de a-și ține angajamentele luate față de asociatul său. Fust, care era bogat și aspru, îi făcu proces și câștigă. La 6 Noembrie 1455, Ioan Gutenberg fu condamnat să înapoieze, dobândă și capital, suma pe care o împrumutase, sau să predea materialul său de tipografie. Neputând da înapoi, lui Ioan Fust, banii, îi lăsă tipografia și ieși, pentru a nu se mai întoarce, din casa *Zum Jungen* pe care a onorat-o atât.

El se retrase în casa din Gutenberg, sau *Bonimontis*, care îi rămăsese dela mama sa. Nu renunță la arta pe care o creiase și din care nu a putut trăi. El imprimă cărți cu ajutorul uneia din rudele sale Bechtermuntze. Autorul *Cronicei Suveranilor Pontifi*, publicată la Roma, afirmă că în 1459, Gutenberg trăgea trei sute foi pe zi.

În 1465, Adolf de Nassau îl numea gentilom al casei sale, cinstind astfel meritul, și nu no-

rocul, căci Ioan Gutenberg era atunci în mare miserie.

Gutenberg muri la Mayența în Februarie 1468 și fu înmormântat la mănăstirea Franciscanilor.

Doi ani după moartea sa, Michel Friburger, din Colmar, maestru în arte, Ulrich Gering din Constanța și Martin Crantz, lucrători, veniți în Paris pentru întemeierea întâiei tipografii, aduseră în favoarea sa o mărturie, care fusese culeasă de Guillaume Fichet, doctor la Sorbona, într-o scrisoare memorabilă, în acești termeni:

„Ei spun aici că nu departe de cetatea Mayenței a fost un oarecare Ioan cu pronumele de Bonemontanus care, cel dintăiu dintre toți, a început arta tipografiei, prin care se fac cărți, nu cu ajutorul trestiei, ca cei vechi, nici cu pana cum le facem noi, ci cu litere de bronz, și repede, curat și frumos (expedite, polite et pulchre”).

Cu toate că viața sa ne-a rămas obscură și plină de nesiguranțe, Ioan Gutenberg va rămâne pentru noi inventatorul tipografiei, până atunci când se va reuși să i se ia Biblia zisă „Mazarină”, fiindcă această Biblie e întâiul monument al unei arte formate și puternice, pe când Donații și alte tipărituri, care au precedat-o, nu erau decât încercări ale unor mâini necioplite și nedibace.

Astfel este, Cetățeni atât pe cât am putut-o cunoaște, opera lui Ioan Gutenberg. Reușita ei

a fost să intreacă cu mult speranțele bătrânului lucrător.

Înmulțind cu reșeziciune expresia gândirei, tiparul a devenit, în timpul de astăzi, cel mai puternic instrument pentru progresul științelor și civilizației.

CATRE TIPOGRAFIA PRO- LETARA

Cuvântare rostită la sărbătoarea inaugurală a tipografiei comuniste „l'Émancipatrice”, în 12 Maiu 1901.

Tovarăși,

Aș putea să zic că sunt aproape unul de ai voștri; atelierele tipografice îmi aduc vechi și scumpe amintiri. Tatăl meu era librar. Încă copil, duceam manuscrisul la tipografie; foarte tânăr, m'am îndeletnicit cu facerea cărților și am făcut corecturi. Am făcut corecturile altora, înainte de a le face pe ale mele. Aș fi un bun nișor conducător de atelier. Dacă aș fi mai tânăr, m'aș recomanda vouă.

Arta voastră îmi este scumpă nu numai pentru bunele amintiri ce-mi trezește. Eu o socotesc ca cea mai frumoasă din lume. Știți ce zice despre ea bunul Pantagruel.

Pantagruel zice, prin gura lui Rabelais, că

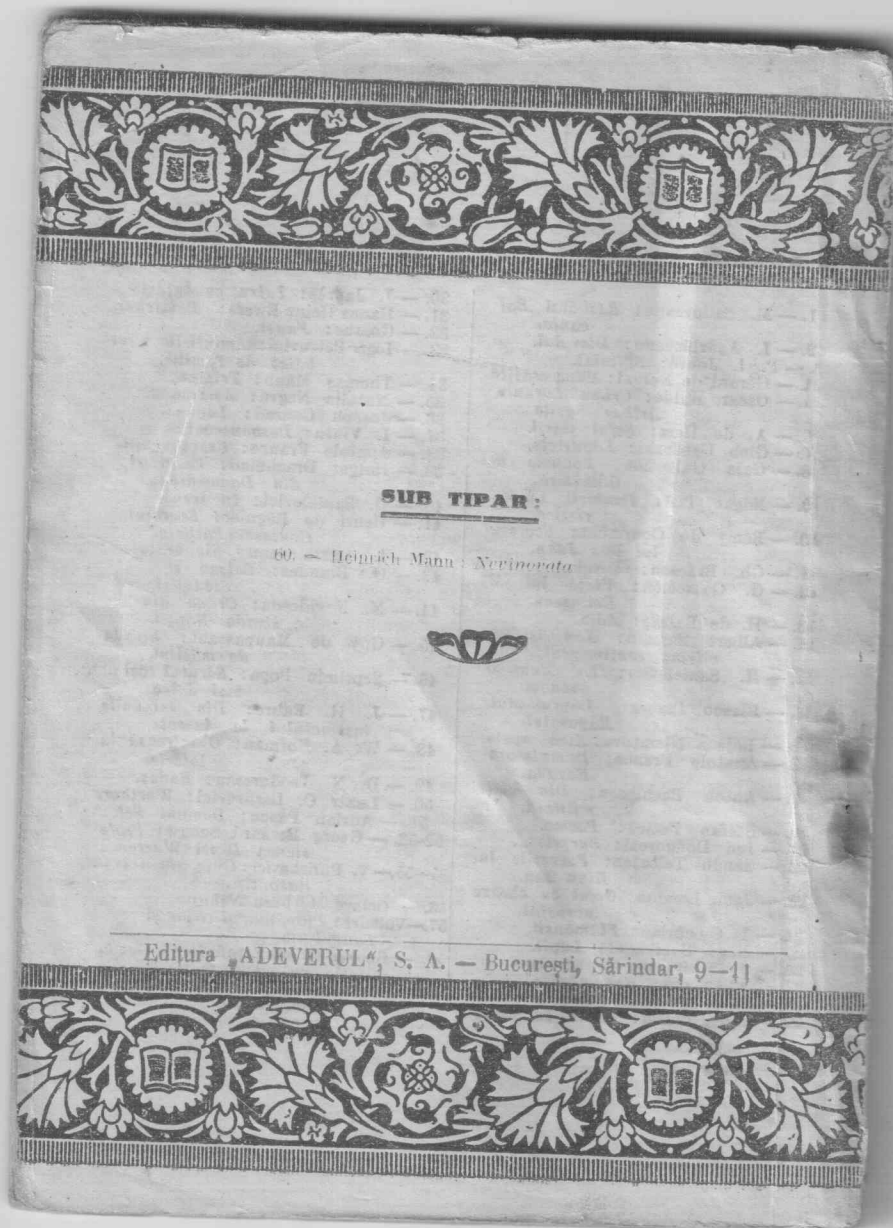
tipografia a fost născocită din inspirație ingerească, după cum din contra, praful de pușcă, prin sugestia dracului. N'am nevoie să vă vestesc să nu luați din cuvânt în cuvânt vorba „ingerească”. Rabelais nu credea nici în ingeri, nici în draci. El voi numai, prin acest cuvânt, să preamărească arta care răspândește știința și cugețarea, și să blesteme uneltele de războiu. Și trebuie ca tipografia să fie în ea însăși o invenție minunată, fiindcă ea, dela naștere, a făcut o frică groaznică teologilor. În Franța, în tot timpul veacului al XV-lea, Sorbona ardea cărțile și adeseaori cu tipograf cu tot.

S'a spus că tipografia face tot atâta rău cât și bine, fiindcă ea imprimă cărțile rele ca și pe cele bune, și că ea propagă minciuna și eroarea, în același timp cu știința și adevărul. Aceasta ar fi adevărat, dacă minciuna ar avea tot atât folos ca adevărul, fiind dată la lumină. Dar nu e așa. Eroarea crește în umbră, și știința rodește în lumină. E drept, tipografia, în patru secole, nu a imprăștiat vechile erori și străvechile superstiții. Ea nici nu le putea; ar fi fost contra firei lucrurilor. Cucerirea adevărilor folositoare fericirii oamenilor este înceată și grea, și specia umană iese cu greutate și încetul cu încetul din barbaria primitivă. Se poate spune chiar că tipul de societate pe care l-a realizat după atâtea secole de eforturi și suferințe, nu e decât barbaria organizată, violența administrată, nedreptatea reglementată.

Acesta e și sentimentul vostru, tovarăși. Și voi ați voit să stabiliți dreptatea cel puțin într'un punct al vechei lumi; ați voit să puneți de acord actele și gândurile voastre; ați voit ca printre voi, fructul muncii să fie împărțit cu dreptate. E o întreprindere frumoasă și grea. Băgați de seamă, Tovarăși, voi v'ați pus în afară de ordinea comună: v'ați condamnat singuri la virtute veșnică.

A APĂRUT:

1. — M. Sadoveanu: *Războiul Balcanic*.
2. — I. Agărbiceanu: *Diavolul*.
3. — P. I. Jouvé: *Spitalul*.
4. — Gérard de Nerval: *Măna vrăjită*.
5. — Oscar Wilde: *Crima Lordului Arthur Savile*.
6. — A. de Herz: *Seful Gării*.
7. — Gleb Uspenski: *Lăcătulele*.
8. — Gala Galaction: *Toamnă de Odinioară*.
9. — Edgar Poe: *Fantezii humoristice*.
10. — Rémy de Gourmont: *Secretul lui Don Juan*.
11. — Gh. Brăescu: *Vucela*.
12. — G. Galaction: *Viața lui A. Eminescu*.
13. — H. de Balzac: *Adio*.
14. — Albert Samain: *Xanthis sa vitrina sentimentală*.
15. — H. Sanielevici: *La Montmorency*.
16. — Blasco Ibañez: *Împrumutul Răposatei*.
17. — Bojena Niemțova: *Zina apelo*.
18. — Anatole France: *Domnișoara Rozana*.
19. — Anton Bacalbașa: *Din viața militară*.
20. — Ștefan Petrică: *Poeme*.
21. — Ion Dongoroci: *Surpriză...*.
22. — Sandu Teleajen: *Poveștile lui Hînu Ion*.
23. — Jack London: *Omul cu obrăuri încrustate*.
24. — I. Ciocărlan: *Flămînzii*.
25. — Eug. Bouréanul: *Lupul*.
26. — J.-P. Rosny: *O sărutare*.
27. — A. Jura: *Homunculul*.
28. — Tolstoi: *Viața mea*.
29. — A. Zaria: *Prima turcoșilor*.
30. — J. Jaurès: *Patru cuceritori*.
31. — Hanns Heinz Ewers: *Păcătoși*.
32. — Goethe: *Faust*.
33. — Ioan Petrovici: *Amintrile unui băiat de familie*.
34. — Thomas Mann: *Tristan*.
35. — Natalia Negru: *Amazoana*.
36. — Joseph Conrad: *Laguna*.
37. — I. Vinea: *Descănteul*.
38. — Anatole France: *Craintă, uebilla*.
39. — Holger Drachman: *Povestire din Danemarca*.
40. — H. Sanielevici: *În tron*.
41. — Henri de Régner: *Secretul Contesei Barbara*.
42. — I. Agărbiceanu: *Singurătate*.
43. — G. Brandes: *Balzac și Stendhal*.
44. — N. Nevidescu: *Crima din strada Noptii*.
45. — Guy de Maupassant: *Livada de măslini*.
46. — Septimiu Popa: *Sărutul cel mai dulce*.
47. — J. H. Fabre: *Din minuniile instinctului la insecte*.
48. — W. A. Hofman: *O mireasă la loterie*.
49. — D. N. Teodorescu: *Rădăc*.
50. — Lazăr C. Lazarevici: *Werther*.
51. — Adrian Pascu: *Domnul Șef*.
- 52-53. — Georg Bernard Shaw: *Profesiunea D-nei Warren*.
- 54-55. — V. Purisefici: *Cum am ucis pe Rasputin*.
56. — Octave Mirbeau: *Nebuna*.
57. — Voltaire: *Măpămarul chior și Taurul alb*.
58. — George Mihail Zamfirescu: *Gazda cu ochii ucrizi*.
59. — Anatole France: *Către timpuri mai bune*.

SUB TIPAR:

60. — Heinrich Mann: *Nerinorata*

Editura "ADEVERUL", S. A. — București, Sărindar, 9-11